

MACZÁK IBOLYA

„Helyettem is légy fényes tűz majd korod ormán”

(Kompiláció mint ferences–jezsuita „határvonal”)*

Pázmány Péter, a minorita Kelemen Didák és Bernárd Pál szerzői hármassága igen régóta foglalkoztatja a kortársakat és az utókort.¹ Helmecci Komoróczy István már 1741-ben, az *Igazság paizsa* című művében kimutatta, hogy utóbbi szerzők „egy más kezére jádtzottak”,² s mindkettejük elsődleges, szó szerinti forrása Pázmány-beszéd volt. (Itt szeretném felhívni a figyelmet Helmecci szóhasználatára, aki plagiaristának³ nevezte a kompilátorokat. Ez a kifejezés pedig a kompiláció eddig ismert negatív fogalomkörét – lopogatás, fosztogatás stb.⁴ – egészíti ki az emberrabló, embertolvaj, lélekáros kifejezésekkel. Finály Henrik szótára azt is megjegyzi erről a szóról, hogy tréfás értelemben a tudós tolvajokra, irodalmi tolvajokra is használták a későbbiekben.⁵)

A további kutatások – Kelemen Didák egyik időközben előkerült levele⁶ – azt is igazolták, hogy Bernárd Pál hamarabb – 1729 előtt – elhunyt, mint Kelemen. Ilyen módon tehát az is bebizonyosodott, hogy előbbi szerző (Bernárd) nevén 1735-ben megjelent prédikáció jóval a szerző halála után látott

---

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport munkatársa.

¹ MERCS István, *A Pázmány-szövegek egyik felhasználási lehetősége Kelemen Didák és Bernárd Pál munkáiban – Helmecci Komoróczy István és Szathmári Paksy Mihály vitája Pázmány Péterrel (?)*, Publicationes Universitatis Miskolcensis, 2008/1, 130; MACZÁK Ibolya, *Elorzott szavak: Szövegalkotás 17–18. századi prédikációkban*, [Szigetmonostor], WZ Könyvek, 2010 (A Források Tükrében).

² Melianus GNATERETH [HELMECZI KOMORÓCZI István], *Igazság paizsa*, Miaburg [Utrecht], 1741, 3r.

³ Uo.

⁴ HARGITTAY Emil, *Pázmány és a kompiláció = Pázmány Péter és kora*, szerk. HARGITTAY Emil, Pülsicsaba, csaba, PPKE BTK, 2001 (Pázmány Irodalmi Műhely – Tanulmányok, 2), 251.

⁵ FINÁLY Henrik, *A latin nyelv szótára*, Bp., Franklin, 1884,

⁶ Kelemen Didák Ladányi Elek minorita tartományfőnökhöz, 1728. november 20. „[...] kérem Tisztelendő atyaságodat édes Tisztelendő Pater Regens atyám Uram, hogy az Tisztelendő jó emlékezetű Plebanus Bernárd Pál emlékezetit az mint fel tettem volt, ki ne hadgyák, mert requiescat in Sancta pace” Forrásközlés: MACZÁK Ibolya, „*Enyim csak földözés...*”: *Szerzőségi és szövegalkotási kérdések Pázmány Péter, Kelemen Didák és Bernárd Pál tevékenységének háromszögében*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2010, 169.

napvilágot – könnyen lehet, hogy egyenesen Kelemen Didák kezdeményezésére.

Az előbb említett Kelemen-leveléből kiderült az is, hogy Bernárd Pálnak köze volt Kelemen Didák *Búzafejek* című prédikációgyűjteményéhez is. A minorita hitszónok megfogalmazása szerint ugyanis: „ővé volt az Úr Istennek eo Sz. Felségének ingyen valo Sz. kegyelme általa’ munka, enyim csak a foldozás, elég én nékem, Istennek hálá, hogy eddig hasznát vettem, e’ nélkül hozzá sem kezdhettem volna.”⁷

A fentiek nyomán tehát bizonyos, hogy Kelemen és Bernárd munkája szoros összefüggésben állt egymással – és nemcsak azon az alapon, hogy mindketten Pázmányt kompiláltak prédikációjukban. Kérdés azonban, hogy pontosan milyen kapcsolatban is állt egymással a két személy. Hogyan és miért dolgoztak együtt? Parancsra? Felkérésre? Netán „munkaközösségben”? Egyikük segítséget kért, másikuk segítséget ajánlott?

Tovább nehezíti a kérdések megválaszolását, hogy Bernárd Pálról jószerivel semmit nem tud az irodalomtudománnyal foglalkozó szakirodalom (a fent leírtakon kívül). A különféle segédletekben is eltérő adatokkal szerepel (hol minoritának tartják, hol világi papnak).⁸ A bizonytalanságokra való tekintettel az 1882-es minorita névtárban nem is szerepel (mivel neve nem található a provincia halottainak jegyzékében).⁹ Ezzel szemben Monay Ferenc mégis felvette Barbárd Pált a minorita rend irodalmi munkásságát feldolgozó munkájába, hivatkozva az „okadatolás bizonytalanságára”.¹⁰ Kelemen Didák forrásértékű leveléből pedig csupán annyit derül ki tényszerűen, hogy a tudós plébános, az 1728-ban már elhunyt Bernárd Pál tevékenysége segítette az ő irodalmi munkásságát.

A történelmi és egyháztörténeti források tanúsága szerint valóban élt ilyen nevű plébános, aki ismert hitszónok is volt – mégpedig a 17. század végén. Születési dátuma jelenleg még nem ismeretes, de az igen, hogy ónodi (1667–1668 táján),¹¹szepsi,¹²majd jászberényi¹³ plébánosság után a kassai dómban

⁷ *Uo.*

⁸ *MERCS, i. m.*, 128–129.

⁹ *Uo.*, 129.

¹⁰ *Uo.*

¹¹ Heves Megyei Levéltár (XII-3/f/22. Fasc. SSS. Nr. 9. (1667) és Nr. 75. (1668). Az adatra Mihálik Béla Vilmos hívta fel a figyelmem.

¹² *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania, 1627–1707: Misszionáriusok jelentései Magyarországról és Erdélyről, 1627–1707: Berichte von Missionären über Ungarn und Siebenbürgen,*

(1677–1682) teljesített szolgálatot.¹⁴ 1679-től egri kanonok,¹⁵ 1680-tól pankotai esperes volt.¹⁶ Irodalmi munkásságához vélhetően szorosán nem tartozó, ám kortörténeti szempontból igen érdekes adat, hogy a pálos rend mártírjával Csepelényi Györggyel együtt elrabolták a kurucok, és Bernárd a szabadulása ügyében levelet írt a püspöknek.¹⁷

Ha tehát ez a Bernárd Pál megegyezik Kelemen Didák „munkatársával” – és minden jel arra mutat, hogy igen –, akkor kettejük szerzői kapcsolata viszonylag egyszerűen leírható. Mivel Bernárd 1682-ben halt meg (ez az adat biztos),¹⁸ Kelemen Didák pedig 1683-ban született,¹⁹ nem ismerhették egymást. Ebben az esetben Kelemen Didák már a *Búzafejek* című kötet esetében is hagyatékából dolgozott.

A két egyházi személy kapcsolatát erősíti az a tény, hogy Bernárd Pál ismert hitszónok volta maga korában, többek között feljegyezték róla a kassai jezsuita diáriumban, hogy 1677. december 3-án Xavéri Szent Ferenc ünnepén ő mondta a jezsuitáknál a magyar prédikációt.²⁰ Ebből adódik a feltételezés, hogy az a „valami”, amelyre a korábban idézett Kelemen Didák-levél is utalt, aminek a minorita hitszónok nagy hasznát vette, s ami nélkül hozzá sem kezdhetett volna saját, *Búzafejek* című kötetéhez, vélhetően egy Pázmány-kompilációkat tartalmazó Bernárd-kézirat lehetett.

Ezt a feltételezést erősíti az a Bernárd Pál neve alatt 1735-ben megjelent prédikáció is,²¹ amely *Kalauz-átvételek* mellett a Kelemen Didáknak tulajdonított 1721-es úrnapi beszédet²² és a Kelemen Didák neve alatt megjelent, 1729-es, *Búza fejek* című kötet bőjt IV. vasárnapra írt prédikációját is jelentős mértékben

---

1627-1707, ed. István György TÓTH, Roma–Bp., Római Magyar Akadémia – Ráday Gyűjtemény – MTA TTI, 1994 (Fontes Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma, 1), 198.

¹³ KONCSEK Aranka, *Papválasztások Jászberényben*, Jászszági Évkönyv 2001, 212; MOLNÁR Antal, *Mezőváros és katolicizmus: Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században*, Bp., METEM, 2005 (METEM Könyvek, 49), 69.

¹⁴ Kelemen Didák többször idézett levelében is plébánosként említi Bernárd Pált.

¹⁵ NOVÁKY József, *Memoria dignitatum et canonicorum Cathedralis Ecclesiae Agriensis, his accedunt: Rectores altarium, nec non parochi, et alii de clero Dioecesis Agriensis [1819]*, s. a. r. LESKÓ József = *Adatok az egri egyházmegye történelméhez*, IV, Eger, 1908, 226.

¹⁶ Uo.

¹⁷ *Relationes missionariorum...*, i. m., 198.

¹⁸ „Archidiaconus de Pankota a r. d. Paulus Bernard mortuus est.” NOVÁKY, i. m., 227.

¹⁹ Ebben minden életrajzíró és forrás megegyezik.

²⁰ BEK, *Kézirattár*, Ab 86/I. fol. 121r. Az adatra Mihalik Béla Vilmos hívta fel a figyelmem.

²¹ BERNÁRD Pál, *Lelki beszélgetés*, Kassa, 1735.

²² [KELEMEN Didák], *Úrnapi beszéd*, Pozsony, 1721.

tartalmazza.²³Ennél pontosabbat azonban jelen tudásunk szerint nem mondhatunk a szövegek keletkezéséről. Az életrajzi adatok azt igazolják, hogy az 1735-ös beszéd semmiképpen sem jelenhetett meg Bernárd Pál életében, tehát a kapcsolódó szöveggondozás leginkább Kelemen Didákhoz köthető. Nagy kérdés viszont, hogy a minorita hitszónok szó szerint közreadott egy „eredeti” Bernárd-szöveget, vagy a – feltételezett – Bernárd kézirat nyomán összeállított egy újabb szöveget, s azt tette közzé Bernárd neve alatt.

A fent jelzett bizonytalanság ellenére azonban a szövegek egybevetésével azonban megállapítható néhány fontos – a szerzőség kérdését is érintő – összefüggés. A Bernárd-beszéd Kelemen-forrás voltát elsősorban azon szövegek jelenléte igazolja, amelyek mindkettjük prédikációjában megtalálhatók, de a *Kalauz*-ban nem szerepelnek:

Kelemen, 1729	Bernárd
<p>„Szent András életiben olvassuk; azt mondgya vala a’ Tyrannusnak: <i>Én a’ mindenható Istennek mindennap macula nélkül valo Báránnyal áldozok, a’ ki jól lehet fel áldoztatott, és az ő Teste igazán étettetik a’ kösségtől, még is éppen és élebenen meg-marad.</i>”²⁴</p>	<p>„Szent András életiben olvassuk; hogy azt mondgya vala a’ Tyrannusnak: <i>Én a’ mindenható Istennek mindennap macula nélkül valo Báránnyal áldozok, a’ ki jól lehet fel áldoztatott, és az ő Teste igazán étettetik a’ kösségtül, még-is éppen és élebenen meg-marad.</i>”²⁵</p>

Filológiai eszközökkel az igazolható, hogy a Kelemen Didáknak tulajdonított beszédekben – számos olyan rész van, ami megegyezik a Bernárd-szöveggel, s Pázmányéra csak hasonlít. Fontos megemlíteni azokat a Kelemen-prédikációkba épített liturgikus szövegeket is, amelyek a Pázmánynál nem szerepelnek – így például Szent Péter, Szent Jakab és Szent Márk liturgiája –, de amelyeket 1729-ben már a római katolikus szertartásokban jellemzően nem használtak. Ezekben az esetekben könnyen elképzelhető, hogy Bernárd lehetett a Kelemen-szöveg közvetlen forrása.

Amennyiben elfogadjuk, hogy Kelemen Didák Bernárd Pál kéziratát használta forrásként a neki tulajdonított beszédekben, valamint úgy tekintjük, hogy a Bernárd-szöveget változatlan formában adták ki – esetleg Kelemen Didák közreműködésével – 1735-ben, némiképpen módosulnak (egyszerűsöd-

²³ KELEMEN Didák, *Buzza fejek*, Kassa, 1729.

²⁴ KELEMEN, *Buzza fejek*, i. m., 216.

²⁵ Bernárd, i. m., 20–21.

nek) a Pázmány-, Bernárd-, és Kelemen-szövegek összefüggéseivel kapcsolatos ismereteink.²⁶

Ez esetben igazolható az az alapvető tény, hogy Kelemen Didák használta fel Bernárd Pál szövegeit és semmiképpen sem fordítva. Így azokban az esetekben, melyekben korábbi kutatásaim során Bernárd részéről – az akkor rendelkezésemre álló adatok nyomán – Kelemen- és Pázmány-átvételeket rekonstruáltam, az újabb ismeretek fényében módosító jegyzések szükségesek.²⁷

Az újonnan adatok nyomán egyszerűbbnek tarthatjuk a hitszónokok kompilációs módszerét: míg a korábbi kronológiai sorrendből és a szövegösszevetésből úgy tűnt, hogy Bernárd a „közvetítő” Kelemen-szövegek mellett gyakorta átlapozta az „ősforrásnak” tekinthető Pázmány-köteteket is, az újabb értelmezés szerint a legtöbb esetben egyszerűsítő folyamat rekonstruálható, amint ezt az alábbi példa is igazolja:

Pázmány	Bernárd	Kelemen, 1721
<p>„Ha azért tusakodik okosságunk és azt kiáltja: <i>Quomodo potest hic nobis Carnem suam dare ad manducandum?</i> Mint adhattya ez nekünk az ő Testét, hogy megegyük? Emlekezzél az Istennek régi cselekedetirül, és azt felellyed: a mint egy darab sárból egész embert formáhatott; a mint semmiből mindent alkothatott egy mondással, oly könnyü néki ama mondásal, <i>Hoc est Corpus meum</i>, ez az én Testem, a</p>	<p>„Ha azért tusakodik okosságunk és azt kiáltja <i>quomodo potest hic nobis Carnem suam dare ad manducandum</i>, mint adhattya ez nekünk az ő testét hogy megegyük? Sz. János 6. rész. 53. vers. - az Istennek régi cselekedetirül, és azt felellyed: A mint egy darabb sárból egész embert formáhatot; a' mint semmibül mindent álkothatott egy mondásal, olly könnyü néki a'maz mondással. <i>Hoc est Corpus meum</i> ez az</p>	<p>„Ha azért tusakodik okosságunk, és azt kiáltja: <i>Quomodo potest hic nobis carnem suam dare ad manducandum?</i> mint adhattja az ő testit, hógy meg együk? emlékezzel Istennek régi csuda tételiről, és azt felellyed: a' mint egy darabb sárból egész embert formáhatott, a' mint semmiből mindent alkothatot egy mondásával; oly könnyü néki ama mondással, <i>Hoc est Corpus meum</i>, ez az én Testem, a' kenyeret testé változtatni.”³⁰</p>

²⁶ Összefoglalóan:

²⁷ A táblázatban csak azokat a részeket jelöltem félkövér betűtípussal, amelyek mindhárom szövegben előfordulnak.

³⁰ KELEMEN, *Úrnapi beszéd, i. m.*, 5.

kenyeret testé változtattani. *Móyses* idejében, menyi csudálatosságokat cseleküvök Isten, mellyek hitelt szereznek az Oltáriszentségnek?²⁸

én testem, a' kenyeret testé változtattani. *Mojses* idejében menyi csudálatosságokat cseleküvök Isten, mellyek hitelt Szereznek az oltári szentségnek!²⁹

A fenti példából is kiténik, hogy Bernárd nagyobb mértékben kompilálta a Pázmány-szöveget, míg Kelemen Didák részéről szövegelhagyást tapasztalhat az olvasó.

Korábbi ismereteinkhez képest módosítandó az újabb adatok fényében a következő ábra elemzése is:

Pázmány	Bernárd	Kelemen
<p>„Szép dolog volna,</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin: 10px 0;"> <p>ha ki néked száz aranyat ígérne, és az aranyforintok képét adná;</p> </div> <p>Ha vadászattyában fogott szép nyúl-húsrá hina, és az asztalra nyul-hús képet tenne: köszönhetnéd a' jó tartást.³¹</p>	<p>„[...] szép dolog volna,</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin: 10px 0;"> <p>ha ki néked száz aranyat ígérne, és az arany forintok képét adná.</p> </div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin: 10px 0;"> <p>Ebédre hina, s-irott étkeket, s-irott madarakot rakna elődben, borral kínálna de innod nem adna, hanem egy czégért mútogatna, melytől száz mért földnyire távul valahol bor volna. Keményen kínálna, hogy egyél igyál.</p> </div> <p>Köszönhetnéd a jó tartást.³²</p>	<p>„Szép dolog volna,</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin: 10px 0;"> <p>ha valaki ebédre hina, és Héliogabalus modgyára írot étkeket, írot madarakot rakna elődbe, s-keményen kínálna, hogy egyél, borral kínálna, de innod nem adna, hanem egy czégért mutatna, melytől száz mély földnyire valahol bor volna;</p> </div> <p>köszönhetnéd a jó tartást.³³</p>

²⁸ PÁZMÁNY, *A római anyaszentegyház szokásából [...] predikációk*, Pozsony, 1636, 712.

²⁹ BERNÁRD, *i. m.*, 12.

³¹ PÁZMÁNY, *Kalauz*, Pozsony, 1623, 822–823.

³² KELEMEN, Úrnap beszéd, *i. m.*, 8.

³³ Uo.

Bár újabb ismereteink fényében a több forrás váltott kompilálásának bonyolult eljárását³⁴ el kell vitatnunk Bernárdtól, meg kell jegyeznünk, hogy elhagyással és bővítéssel egyaránt módosította Pázmány szövegét, s az általa beiktatott új részt Kelemen is áttemelhette saját beszédébe (noha elhagyott egyéb – Pázmánynál is szereplő – szövegeket). Ugyanakkor Kelemen is bővítette a – vélhetően – Bernárdtól átvett szöveget Heliogabalus említésével. Ez pedig – mint Ocskay Gyeörgy felhívta rá a figyelmet –

arra utal, hogy Kelemen Didák ismerte Pázmány példájának forrását. Ez pedig nagy valószínűséggel a Casaubonus neve alatt kiadott *Scriptores historia Augustae* című császáreléletrajz-gyűjtemény.³⁵

Azaz – jóllehet ebben az esetben nem váltogatta kompilációs forrásait – Kelemen Didák is a szövegbe illesztette más forrásból származó ismereteit. Ocskay György arra is felhívta afigyelmet, hogy a kompilátor a *Kalauz* második vagy harmadik kiadását használta fel hozzá, mivel ez a szövegrész az első kiadásban nem szerepel.³⁶

Bernárd Pál munkamódszere rekonstruálható abban a korábban Kelemen Didáknak tulajdonított esetben is, melynek során a forrásszöveg egyik idézetét meghagyta, majd az ennek margóján jelzett hivatkozások főszövegben való szerepeltetését kombinálta a latin idézet magyar fordításának ugyancsak főszövegbéli szerepeltetésével. Ily módon, háromféle átvételt alkalmazva variálta, „élénkítette” a beszédet. Megjegyzendő az is, hogy a kiemelt részt megelőző, illetve követő sorok is meggyeznek Bernárd és Kelemen prédikációjában.

Pázmány	Bernárd	Kelemen, 1729
<p>„<i>Nam tanto DEVS ab hominibus dignius honorandus est, quanto pro hominibus et indigna suscepit.</i>¹ Si DEO indigna, hominibus necessaria; ita jam DEO</p> <p>¹ Greg. Hom. 6. in Evang. ² Tertull. 2. Contra Marcionem c. 27. ³ Hieron.</p>	<p>„Hallyad Sz. Gergely tanítását, <i>Hom. 6. in Evang. Tanto DEUS ab hominibus dignius honorandus est, quanto pro hominibus et indigna suscepit.</i> Annál méltábban kell az Istent tisztelni, menél</p>	<p>„Hallyad szent Gergely tanítását, <i>Hom. 6. in Evang. Tanto DEUS ab hominibus dignius honorandus est, quanto pro hominibus et indigna suscepit.</i> Annál méltábban kell</p>

³⁴ MACZÁK, Elorzott szavak..., i. m., 86–99.

³⁵ OCSKAY György, *Pázmány hatása Kelemen Didák prédikációiban*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1982, 445.

³⁶ *Uo.*, 445–446.

*digna, quia nihil tam dignum DEO, quam salus hominis.*² Sz. Jeronymus: *Quanto sunt humiliora quae pro me passus est CHRIS-TVS, tanto plus illi debeo;* **Contra Helvidium, sub finem.**³⁷

Cont.
Helvid. sub
finem.

méltatlanabb dolgokat az emberekért fel vállalt. Hasonlót ír *Tertulianus 2. contra Marcionem Cap. 27.* Hasonlót szent *Hieronymus contra Helv. sub finem.*³⁸

az Istent tisztelni, menél méltatlanabb dolgokott az emberekért fel vállalt. Hasonlót ír *Tertulianus 2. contra Marcionem Cap. 27.* Hasonlót szent *Hieronymus contra Helv. sub finem.*³⁹

Mindez megint csak azt erősíti, hogy a Bernárd-szöveg jóval hamarabb keletkezett, mint ahogy napvilágot látott. Ez viszont egyszersmind azt is, jelenti, hogy ennek értelmében ő a szerzője Kelemen Didák böjt IV. vasárnapra írt beszédének, s ezáltal 1727-es úrnapi beszédének is, mert ez a két szöveg megegyezik. Kelemen Didák egy másik levele pedig azt igazolja, hogy a szöveg kétféle – önálló és kötetbéli – megjelentetését ő szorgalmazta.

Ily módon tehát Kelemen Didák és Bernárd Pál szerzőségi viszonya jelen fázisban meglehetősen bonyolult – s ugyan nem valószínű, de a fentiek nyomán elvileg elképzelhető más közreműködők jelenléte is. Viszont e bonyolult szerzőségi kapcsolatot vizsgálva éppen a compilációs tevékenység révén következtethetünk – paradox módon – arra, hogy mi lehetett Kelemen Didák „foldozói” munkája. A *Buzsa fejek* című kötet szó szerint kompilált forrásai közé tartoznak Pázmány beszédei, Lépes Bálint *Tükörei* közül az ítéletről szóló, valamint a *Makula nélkül való tükör* című kegyes olvasmány. A motívumok alapján a *Buzsáfejek* kötet forrásaként számon tartható az ír származású jezsuita, Guilielmus Stanihurstus *Dei immortalis [...] historia* című műve is. A felsoroltak közül *Makula nélkül való tükör* 1712-ben jelent meg magyarul, ily módon ez a forrás szövegbe illesztése – szemben a 17. századi forrásokkal – eddigi ismereteink szerint már mindenképpen Kelemen Didák munkája kellett, hogy legyen és semmiképpen sem Bernárd Pálé.

Ezt támasztja alá az is, hogy a *Makula nélkül való tükör* fordítója, Újfalusi Judit (akit három ízben is – 1722-ben, 1728-ban és 1738-ban – nagyszombati zárda főnöknőjévé választottak) Újfalussy András és Károlyi Éva leányaként látta meg a napvilágot. Károlyi Éva pedig a Kelemen Didák egyik legfőbb

³⁷ PÁZMÁNY, *Kalauz, i. m.*, 840–841.

³⁸ BERNÁRD, *i. m.*, 28–29.

³⁹ KELEMEN, *Buzsa fejek, i. m.*, 225.

pártfogója, Károlyi Sándor testvére volt. Ily módon tehát akár pártfogója révén is hozzájuthatott a minorita hitszónok a kötethez.

A kegyességi mű a *Búzafejek* kötet legismertebb, és legterjedelmesebb beszédének, a második nagypénteki prédikációnak legfőbb forrása volt. Érdekes módon máshol nincs nyoma Kelemen Didák gyűjteményében, holott nyilvánvalóan ez utóbbi kötetben is helyet kaptak a Jézus életével foglalkozó részek.

E forrás felhasználásának különös jelentősége, hogy sajátosan a magyar és sajátosan a ferences hagyományhoz kötődő műről beszélhetünk esetében. Lauf Judit és Kovács Eszter kutatásai⁴⁰ ugyanis kétséget kizáróan igazolták, hogy

Újfalusi Judit az általa csehől fordított Krisztus életrajzba fontosnak tartott belemásolni a magyar hagyományban erősen meggyökerezett, az eredeti műből – Martin Cochem *Das grosse Leben Christi*jének cseh változatából – hiányzó jeleneteket is.

Újfalusi Judit eljárására az jellemző, hogy a fordítás során kisebb rövidítésekől eltekintve hűen követte az eredetit egészen addig, amíg Krisztus passiójához nem ért. Ettől kezdve élt „írói szabadságával”, az eredeti művet új fejezetekkel bővítette, a meglévő fejezeteket pedig gyakran át is írta. Lauf Judit szerint „Ez az »írói szabadság« egy nagyon erős kötelék következménye volt. A nagyszombati apáca, Újfalusi Judit saját rendjének és rendbárájának évszázadokon átívelő hagyományát szötte bele a klarisszák legfőbb olvasmányába, Krisztus szenvedéstörténetébe. [...] A magyar hagyományon nevelkedett nagyszombati apáca e nélkül nem érezte teljesnek Krisztus kínsszenvedésének útját.”⁴¹Vagyis amikor a Pázmány- és Stanihurstus szövegek közé a *Makula nélkül való tükröt* illesztette, ugyanezt tette Kelemen Didák is.

A Kelemen Didák-prédikáció szempontjából különösen érdekes az Újfalusi-féle Cochem-fordítás úgynevezett ácsjelenete. A *Miként Urunk Jézus megfogását a Szűz Máriának hirre vitték (78. rész)* című fejezetben Újfalusi Judit alapvetően a cseh szöveget követi, de a szövegrész végét egy bekezdéssel bővítette. A cseh eredetiben a Márta házában kétségek közt gyötrődő Szűz Máriának Jézus

---

⁴⁰ LAUF Judit, *Egy középkori nyelvemlék, a Piry-hártya kódexe ismeretlen szövegének felbukkanása a kegyességi irodalomban = Filológia és textológia a régi magyar irodalomban*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, TASI Réka; UŐ, *Egy középkori nyelvemlék 18. századi továbbélése: A Piry-hártya egykori kódexe és a Makula nélkül való tükröt*, Magyar Könyvszemle, 2012, 234–255; KOVÁCS Eszter, *A Makula nélkül való tükröt cseh forrása = Misztika a 16–18. századi Magyarországon*, szerk. BOGÁR Judit, Piliscsaba, PPKE BTK, 2013 (Pázmány Irodalmi Műhely – Lelkiségtörténeti Tanulmányok, 5) 177–188.

⁴¹ LAUF, *Egy középkori nyelvemlék, a Piry-hártya kódexe...*, i. m., 382.

legkedvesebb tanítványa, János evangélista hírül viszi, hogy fiát Jeruzsálemben elfogták. Nagy sírások közepette az Istenanya az asszonyokkal és Jánossal elindul a városba, hogy még életben találja Jézust.

Lauf Judit felhívja rá a figyelmet, hogy az *Érsekújvári kódexen* (amely bizonyosan Újfalusi Judit közvetlen forrása volt) és a *Makula nélkül való tükkör*n kívül egyetlen nyelvemlékünkben sem találkozunk ezzel az apokrif jelenettel. Szerepel ugyan két magyarországi latin forrásban – a *Sermones Dominicales*-ban, és az OSzK Cod. Lat. 279.jelzetű kódexében – ezek azonban egymásnak és a magyar változatnak is csak szövegvariánsai, nem lehet őket egymásból eredeztetni.⁴²

A Lauf Judit által vizsgált szövegrész megtalálható Kelemen Didák második nagypénteki prédikációjában is, igaz Kelemen Didák másképp fejezte be az ácsjelenetet és néhány adatszerű vonatkozásban is különbözik a két szöveg:

<i>Makula nélkül való tükkör</i>	Kelemen Didák
<p>„De mikoron a Várasban mennének, a szél lámpássokat el fújá, és világ gyújtásért egy házhoz bémenének, és ott láták hogy egy Ács keresztfákat csinál. Monda a Szüz Mária Magdolnának: Édes leányom kérlek kérdezd meg kinék csinállya ez kereszt fákat? És meg-kérdvén, mondá az Ács hogy a ketteit két Tolvajnak, a harmadikát a Názareti Jesusnak, kit csak ezen éjjel fogtak meg. Ezt midön hallotta volna a Szüz Mária, a kereszt fára borúla, és sírva mondgya vala: Fiam, Fiam, én gyengeséges Fiam, Fiam Jézus, honnét érdemleted ezt? Lám senkinek nem vétettél. De látván az ács hogy nem dolgozhatna, kitaszigálá a Szüz Máriát, mert fél vala a Sidó Fejedelmektül. Oh ember gondold meg micsoda keserűséget vallott akkor az édes Szüz Mária.”⁴³</p>	<p>„A’ várasba menvén a’ szél lámpássokat el fújá, és világ gyújtásért egy házhozbé-térvén, látták, hogy egy Ács kereszt fákat csinál, ’s kérdezvénkinék csinálá? azt felelé: ketteit két Tolvajnak, a’ harmadikát a’ Nazareti Jesusnak, kit csak ezen éjjel fogtak meg. Midön hallotta volna a’ Szüz Maria, a’ kereszt fára borúla, ’s keservesen sira mondván: Fiam! Fiam! édes Fiam Jésus! honnan érdemleted? senkinek sem vétettél, hanem mindenekkel jót tettél. Kajfás házához jutván mennyit szenvedett ottan, ’s az Pilátus udvarában Sz. Fia keserves szenvedésit , ’s ostorozásit látván , ezt vólta képpen le nem írhatni.”⁴⁴</p>

⁴² Lauf Judit előadása a Forráskiadás, Forráskutatás, Tudománytörténet 2. című konferencián: *Az Érsekújvári Kódex és a Makula nélkül való tükkör: Középkori magyar passiószövegek a 18. századi kegyességi irodalomban.* Előadásának szövegét a szerző bocsátotta rendelkezésemre.

⁴³ *Makula nélkül való tükkör*, Nagyszombat, 1712, 340.

⁴⁴ KELEMEN, *Buza fejek, i. m.*, 321.

Kelemen Didáknál tehát nem szerepel Mária Magdolna az idézett jelenetben, illetőleg maga az ácsjelenet sem fejeződik be a *Makula nélkül való tükör*ben jelzett elzavartatással. Mária szavait is némiképpen módosítva – „mindenekkel jót tettél” – közli a minorita hitszónok. Kelemen Didák beszéde ilyen módon sajátosan magyarországi és sajátosan ferences ízeket kapott a kompiláció révén – bár vélhetően ez utóbbinak ilyen mélységben maga sem volt tudatában. Az azonban elgondolkodtató, hogy az egyértelműen jezsuita sajátosságokat hordozó források közé a *Makula nélkül való tükör* révén saját rendjének lelkiségéhez közelebb álló forrást kompilált a minorita hitszónok.

Összegezve az eddigieket elmondható, hogy Kelemen Didák és Bernárd Pál szerzőségi viszonyait nagyban árnyalja az a megalapozott vélekedés, hogy előbbi hitszónok utóbbi hagyatékát dolgozta fel, s annak szerzőjével semmiféle közvetlen kapcsolatban nem állt. Ez az új adat némiképpen befolyásolja a két hitszónok forráshasználatára vonatkozó ismereteinket, de megállapítható, hogy a kompilációs szövegalkotásra vonatkozó alapvető eljárásokkal kapcsolatos ismereteinket nem módosítják az új adatok: árnyaltabban látjuk a két alkotó szövegalkotási munkafolyamatait, de úgy tűnik, alapvetően mindketten hasonló módon alakították ki prédikációik szövegét a kompiláció alkalmazásával.

Ha a Kelemen Didák és Bernárd Pál írói kapcsolatára vonatkozó megállapítások a későbbiekben – további kéziratok remélt felbukkanása révén –, egyszerűsödnek az is bebizonyosodik, hogy Kelemen Didák kompilációja, „foldozása” egyértelműen a *Makula nélkül való tükör* című, kimondottan a magyar ferences hagyományhoz kapcsolódó mű. Korábbi írásaimban részletesen bemutattam filológiai és stiláris eszközökkel is, hogy a Kelemen Didák-beszédekbe illesztett Pázmány-szövegek mennyiben illeszkedtek a jezsuita hagyományba, s ezért nem véletlen, hogy Kelemen

Joggal idézhetné tehát Bernárd Pál Rónay György címben idézett szavait: „Helyettem is légy fényes tűz majd korod ormán.”⁴⁵

---

⁴⁵ Rónay György: *Fiamboz*.